

TİRMİZÎ'NİN İLELÜ'S-SAGİR ADLI ESERİNİN HADİS USÛLÜ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ*

Taner KARASU**

Öz

Geleneğimizde hadis usûlüne dair pek çok eser yazılmıştır. Bu eserler, mütekaddimûn ve müteahhirûn dönemi olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Mütekaddimûn dönemi hadis usûlü eserleri, ihtiva ettikleri her tür bilgiyi kaynağına senediyle birlikte isnad ederken, müteahhirûn dönemi eserlerde bu özellik bulunmamaktadır. Bu farklılık, her iki dönemde yazılan eserler için ayırt edici bir özelliktir. Yaygın kanaate göre mütekaddimûn dönemine ait ilk eser, Râmeürmüzî'nin (ö.360/971) *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î* adlı eseridir. Ancak günümüze ulaşmamakla birlikte bu eserden önce Ali el-Medîni'nin (ö.234/848) *İlmu'l-Hadis* adında bir eser yazdığı kaynaklarda geçmektedir. Ayrıca günümüze ulaşmış olan Ebû İsa et-Tirmizî'nin (ö.279/892) *İlelü's-Sağîr* adlı eseri de zannedildiği gibi bir "İlel" eseri olmayıp, aksine hadis usûlüne dair bir eserdir. Nitekim bu eserle ilgili yaptığımız incelemede, eserin illetli rivâyetleri toplayan bir eser olmayıp hadis usûlünün bazı temel konularını ihtiva ettiği görülmüştür. Bu çalışmamızda, Ebû İsa et-Tirmizî'nin *İlelü's-Sağîr* adlı eserini hadis usûlü yönünden incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Tirmizî, Hadis, Usûl, İlel, Sağîr

INTERPRETATION OF TIRMIZI'S BOOK ABOUT DEFECTIVE OF HADITH (İLELÜ'S-SAGİR) FROM THE POINT OF METODOLOGY OF HADITH

Abstract

In our tradition, a lot of books which are about Hadith Methodology were written. These books are divided into two groups as periodical time: One of them are antecedents' books and the others are posteriors' books. First period's books attribute all knowledge to their origins and second period's books are not like that. This difference is very important feature between two periods' books which were written. According to the general belief, the first book which was written about Hadith Methodology is er-Râmeürmüzî's (360/961) book named *el-Muhaddisü'l-Fâsulü Beyne'r-Râvîve'l-Vâ'î*. But there is another book which did not reach today Ali el-Medîni's (234/848) book whose name is *İlmu'l-Hadis*. In addition to, Tirmizî's book which is about hadith Methodology is not only "İlel" book as

Makale gönderim tarihi: 23.10.2017, kabul tarihi: 01.11.2017
Doi: 10.26791/sarkiat.335892

* Bu makale Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Ana Bilim Dalı'nda " *Tirmizî'nin Kitabı'l-İleli Özelinde Hadis Metodolojisi*" adıyla yapılmış olan Yüksek Lisans Tezinden derlenerek hazırlanmıştır.

** Arş. Gör. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri, tanerhoca@hotmail.com

thought as generally but it is methodology book. Indeed, westudied it and saw that Tirmizî's book is not only book that has the defective narrations but also has some basic topics of Hadith methodology. So we studied on Tirmizî's *İlelü's-Sağîr* to show that it is a methodology book.

Keywords: Tirmizî, Hadith, Methodology, Special, Sağîr.

Giriş

Hadis usûlü en genel ifadesiyle Hz. Peygamber (a.s.)'e isnâd edilen bir şeyin Hz. Peygamber (a.s.)'e aidiyetinin sıhhatini tespit etme çabasıdır. Bu münasebetle hadis usûlü İslam toplumu için gerekli bir ilmi disiplin olmuştur. İslam tarihi boyunca âlimler bu ilme rağbet etmiş ve bu ilmin sistematik hâle dönüşmesi için gerekli çabayı sarf etmişlerdir. Bu ilmi disiplinin ilk pratik uygulamaları daha sahabe döneminde gerçekleşmiştir. Bu itibarla hadis rivâyeti ile ilgili kurallar bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır. Tâbiîn dönemine gelindiğinde bu pratik uygulamalar bilimsel kanaat ve ilkelere dönüşmüştür. Dolayısıyla bu dönemden itibaren hadis usûlünün ilk kavramsallaşma süreci de başlamıştır. Hicri üçüncü asra gelindiğinde ise birinci ve ikinci asırda zuhur eden bilgiler daha somut bir hüviyete kavuşmuş ve konuyla ilgili müstakil eserler yazılmaya başlamıştır. Bu dönemde hadis usûlüne dair yazılan eserlerden biri de bizim bu makalede incelemeye çalıştığımız Tirmizî'nin *İlelü's-Sağîr* adlı eseridir.

Tirmizî'nin *İlelü's-Sağîr* Adlı Eseri¹

İmam Tirmizî ilel alanında, *İlelü'l-Kebîr* ve *İlelü's-Sağîr* olmak üzere iki eser yazmıştır. İmam Tirmizî'nin *İlelü'l-Kebîr* adlı eseri, bilinen anlamıyla illetli hadisleri toplayan ve her birisinin illetini izah ettiği bir eserdir. Muhaddislerin; “*Tirmizî, İlel'de rivâyet etmiştir*” sözleriyle kast ettikleri Tirmizî'nin bu eseridir.²

İlelü's-Sağîr, Tirmizî'nin *Süneni* ile birlikte matbu olan *Kitâbu'l-İlel* ve *İlelü'l-Câmi 'i't-Tirmizî* olarak bilinen eserdir. *İlelü's-Sağîr*, ilel olarak yazılmış olan diğer eserlerden farklı bir içeriğe sahiptir. Bu anlamda İbn Ebî Hâtim'in *İlelü'l-Hadis*³ veya Ali el-Medîni'nin *el-İlel*⁴ adlı eserlerinden farklıdır. Nitekim İmâm Tirmizî de eserine, anlaşıldığı kadarıyla, muhaddislerce meşhur olan anlamıyla ilel adını vermemiştir. Aksine o eserine *İlel* ismini verirken ilel'den sebep

¹ Bu makaleden amaç *İlelü's-Sağîr* de geçen hadis usûlü konularını detaylıca izah etmek ve diğer hadis usûlü eserlerinde geçen bilgilerle ile kıyaslayıp tartışmak değildir. Bu makaleden yagane amaç *İlelü's-Sağîr*in bir ilel eseri olduğuna dair algının yanlış olduğunu, bilakis eserin bir hadis usûlü eseri olduğunu aynı eserin içeriğinden yola çıkarak ortaya koymaktır. Bu münasebetle makalede hadis usûlü ile ilgili bilgiler bilinçli olarak eser ile sınırlandırılmaya çalışılmıştır.

² Veysel Özdemir, “*Tirmizî ve el-İlelü'l-Kebîr'inin İlel İlmindeki Yerine Genel Bir Bakış*”, Turkish Studies-International Periodical Fort The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Ankara 2014, Volume 9/2, p, 1179.

³ Bu eser *İlelü'l-Hadis*in Cami' türünden olan bir eseridir. İçerik olarak bilinen cami' türü hadis eserlerinde yer alan tüm konuları kapsamaktadır. 1985 Daru'l-Ma'rife Beyrut Lübnan basımına göre 2840 rivayeti işlemektedir. Bu eser yöntem olarak öncelikle rivayeti zikretmektedir. Daha sonra da o rivayetteki illete değinmektedir.

⁴ Bu eser hacimce küçük olup 176 rivayeti ele almaktadır. Yöntem olarak illet ile ilgili rivayetleri zikreder ve zaman zaman bu rivayetlerin karşılaştırmasını yaparak illetli olan rivayeti tespit etmektedir. Eser başlangıçta hadis tarihi ve edebiyatıyla ilgili özet bilgiler de vermektedir. Hacimce küçük olmasına rağmen ilel edebiyatının şah eseri olarak nitelenebilecek bir eserdir.

anlamını kastederek bunu yapmıştır.⁵ Çünkü o, bu eserinde illet ile ilgili hükümleri, faydalı bilgileri,⁶ rivâyetlerin kabulü ve reddi için gerekli olan genel kuralları ve önemli esasları konu edinmektedir.⁷ Diğer bir ifadeyle *İlelü's-Sağîr*⁸ usûl konularını işlemektedir. Nurettin Itr'da *İlelü's-Sağîr*'in hadis usûlü konularını kapsadığını söylemektedir⁹ Hemmâm Abdurrahim Sâ'id ise *Kitâbu'l-İlel*'in hadis usûlü alanında ilk yazılan eser olduğunu ifade etmektedir.¹⁰

İlelü's-Sağîr hadis usûlü konularını ele almada kendisine has bir tarza sahiptir. Bu itibarla hadis usûlü kavramlarını açıklarken bu kavramların doğrudan tanımını yapmamaktadır. Aksine söz konusu kavramı veya konuyu örnekler üzerinden tanımlamaktadır. Ancak istisna sayılabilecek miktarda bazı kavramları, müteahhirûn dönemi hadis usûlü âlimlerinin üslûbuyla açıklamaktadır.¹¹

İlelü's-Sağîr içerik olarak hadis usûlü eseri olmasına rağmen şekil bakımından hem müteahhirûn dönemi hem de mütekaddimûn dönemi hadis usûlü kitaplarından farklı bir üslûba sahiptir. Örneğin, hadis usûlüne dair herhangi bir sözü senediyle beraber nakletmekle, müteahhirûn dönemi hadis usûlü eserlerinden; konulara dair bâb başlıkları kullanmamakla da mütekaddimûn dönemi hadis usûlü eserlerinden ayrılmaktadır.

İlelü's-Sağîr' de bâb başlıkları bulunmamaktadır. Bu durum bir konudan diğer konuya geçişi hızlandırmaktadır. Eserde sıklıkla isimler kullanılmakta ve konuların değerlendirilmesi tanım yerine şahıslar üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu durum bazen odak noktanın gözden kaçmasına sebebiyet vermektedir.

Eser hadis usûlünün temel konularını ele almakta ve bu konuları izah etmektedir. Bu itibarla Sahih Hadis dışında kalan hadis çeşitlerinin pek çoğunu, hadis alma ve nakletme metotlarını, râvîlerin özelliklerini ve hadis tasnifatı başta olmak üzere pek çok konuyu ele almaktadır. Bu eser üzerine yapılan en derli toplu çalışma bildiğimiz kadarıyla İbn Recep el-Hanbelî'nin (ö.795/1393) *Şerhu İleli't-Tirmizî* adlı eseridir. Bu çalışma *İlelü's-Sağîr*'i baştan sona bir düzen içerisinde şerh etmektedir. Mübarekfürî de (ö.1865/1935) *Tuhfetu'l-Ahvezî Şerhu Câmî'i't-Tirmizî* adlı eserinin sonuna *Şifâu'l-Gâlel fi Şerhi Kitâbi'l-İlel* ismiyle *Kitâbu'l-İlel* üzerine faydalı bir şerh yazmıştır. Bu iki eser dışında *İlelü's-Sağîr*'in bazı

⁵ Râşîd Ahmed el-Kenkûhî, *el-Kevkebu'd-Durî Alâ Cami'it-Tirmizî*, Muhammed Yahya (Thk) IV/476.

⁶ el-Kenkûhî, *a.g.e.*, IV/476.

⁷ Ebu'l-‘Alâ Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahim, *Tuhfetu'l-Ahvezî Şerhu Câmî'i't-Tirmizî*, Zâid b. Sabrî (Thk), Beytu'l-Efkâri'l-Duveliyye, Byy, 1986.s, 2472.

⁸ Ebu'l-‘Alâ Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahim el-Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî Şerhu Câmî'i't-Tirmizî*, Zâid b. Sabrî (Thk), Beytu'l-Efkâri'l-Duveliyye, Byy, 1986, s, 2472.

⁹ Nurettin Itr bu hususta şunları söylemektedir. “ İmam Ebû İsa et-Tirmizî, *Kitâbu'l-İlel* adlı bu eserini Cami' (Sünen Tirmizî) adlı eserini okuyanın müracaat edeceği konular ve hadisin usûlü olarak ele almıştır. Bununla beraber *Kitâbu'l-İlel* hadis usûlünün genel kurallarını da ele almaktadır. (İbn Recep el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, Nurettin Itr'ın tahkiki, s.19)

¹⁰ Hemmam Abdurrahim Saîd, *Tahkîk ve Dirâse Ala Şerhi İlel Tirmizî li İbn Recep el-Hanbelî*, Mektebetu'r-Rüşd Riyad 2001, I/79.

¹¹ Örneğin İmam Tirmizî, hasen hadisi bu üslupla açıklamaktadır. (Bkz. Tirmizî, *Sünen, İlel*. V/757)

kelimelerini veya cümlelerini şerh eden eserler de mevcuttur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebû Bekîr İbn Arabî el-Mâlikî'nin (ö.543/1148) *Aridetu'l-Ahvezî bi Şerhi Sahihi't-Tirmizî*, Keşmirî'nin (ö.1875-1933) *el-'Arfu's-Şezî Şerhu Süneni't-Tirmizî*, Kenkûhî'nin (ö.1809/1905) *el-Kevkebu'd-Durî 'Alâ Cami'i't-Tirmizî* eserleri bu tür eserlerdendir. Bunların dışında dolaylı çalışmalar da bulunmaktadır. Nurrettin Itr'ın ve Hemmâm Abdurrahim Sâ'id'in İbn Recep el-Hanbelî'nin *Şerhu İleli't-Tirmizî* adlı eserine yaptıkları tahkikler bu tür çalışmalardır. Mücteba Uğur da *Kitabu'l-İlelin* Türkçe çevirisini yapmıştır.

1. İLELÜ'S-SAĞİRDE İŞLENEN KONULAR

İmâm Tirmizî *İlelü's-Sağir'in* başında en kıymetli eseri olan *Sünen* ile ilgili özet ve teknik bilgiler vermektedir. Ona göre *Sünen'de* geçen iki rivayet dışındaki bütün rivayetler 'ulemânın amel ettiği rivâyetlerden oluşmaktadır. Verdiği bu özet bilgilerden sonra hadis usûlü ile ilgili konulara geçmektedir. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla *İlelü's-Sağir'i* bâblara ayırarak aynı zamanda bir değerlendirmeye de tabi tutan ilk kişi İbn 'Arabî el-Mâlikî'dir. İbn 'Arabî *İlelü's-Sağir'in* sadece üçte birine denk gelen kısmı altı bâba ayırıp şerh etmiştir. Bâblar aşağıdaki gibidir.

Birinci bâb; cerh ve ta'dîle dairdir.¹²

İkinci bâb; Hz. Peygamberin hadislerini mana üzere rivâyet etmeye dairdir¹³

Üçüncü bâb; rivâyetin şekillerine dairdir¹⁴

Dördüncü bâb; müsned ve mürsel hadise dairdir¹⁵

Beşinci bâb; kezzab ve bid'atçıdan rivâyete dairdir¹⁶

Altıncı bâb; sikânın ziyâdesine dairdir.¹⁷

1.1. İsnâdın Başlangıcı ve Önem

Hadis usulünün önemli bir kısmını ravi ile ilgili kriterler ve ilkeler oluşturmaktadır.¹⁸ *Ravi ise namı diğer isnâd'dır. İlelü's-Sağir'de* isnâdın başlangıcı ve önemi ile ilgili İbn Sirin'e (ö.653/729) isnâd edilen aşağıdaki meşhur rivayeti zikretmektedir. "İbn Sîrîn dedi ki; ilk dönemlerde insanlar isnâdı sormazlardı. Fitne vaki olduktan sonra isnâdı sormaya başladılar. Bunu, sünnet ehlinin hadisini alıp bidat ehlinin hadisini terk etmek için yaptılar"¹⁹

1.2. Cerh ve Ta'dîl

¹² Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Ebû Bekîr b. Arabî el-Mâlikî, *Aridetu'l-Ahvezî bi Şerhi Sahihi't-Tirmizî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, bty. XIII/304

¹³ İbn Ârâbî el-Mâlikî, *a.g.e.*, XIII/307.

¹⁴ İbn Ârâbî el-Mâlikî, *a.g.e.*, XIII/308.

¹⁵ İbn Ârâbî el-Mâlikî, *a.g.e.*, XIII/310.

¹⁶ İbn Ârâbî el-Mâlikî, *a.g.e.*, XIII/312.

¹⁷ İbn Ârâbî el-Mâlikî, *a.g.e.*, XIII/314.

¹⁸ Fuat İstemi, *Hicret Bağlamında Hadis ve Tarih Metodolojileri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, s. 51.

¹⁹ Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/740.

İmam Tirmizî *İlelü's-Sağîr*'de hadis usûlünün en temel konularından biri olan cerh ve ta'dîl konusunu ele almakta ve konu hakkında şunları söylemektedir: “Anlayışı küt olan bazı kimseler, hadis ehlini kişiler hakkında yorum yapmaları nedeni ile ayıpladılar. Oysaki tâbiünden olan birçok imam kişiler hakkında yorum yapmışlardır. Nitekim Hasan Basrî ve Tâvus Ma'bed el-Cühenî hakkında, Saîd b. Cübeyr Talk b. Habib hakkında, İbrahim en-Nehâî ve Şa'bi Haris el-A'ver hakkında yorum yapmışlardır. Aynı şekilde Eyüp es-Sihtiyânî, Abdullah b. Âvn, Süleyman et-Teymî, Şu'be b. Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes, Evza'î, Abdullah b. Mübârek, Yahya b. Saîd el-Kattân, Vekî' b. Cerrâh, Abdurrahman b. Mehdi ve bunların dışında kalan pek çok âlim, kişiler hakkında yorum yapmış ve birçok kişiyi zayıf olarak değerlendirmişlerdir.”²⁰

İmâm Tirmizî yukarıda aktarmış olduğumuz yorumuyla cerh ve ta'dîl'in keyfi bir durum araştırması olmayıp, aksine ilmi bir zorunluluk olduğunu savunmaktadır. O, cerh ve ta'dîlin gâyesini şu şekilde açıklamaktadır: “Bize göre muhaddisleri kişiler hakkında yorum yapmaya sevk eden şey –Allah en iyisini bilendir-müslümanları uyarmaktır. Yoksa onların kişileri ayıplamak ve gıybetlerini yapmak gibi bir amaçları olduğu zannedilmesin. Onları kişiler hakkında yorum yapmaya sevk eden asıl şey insanların zaafalarını tespit etmek ve durumlarını ilgili kişilere bildirmektir. Çünkü onların zayıf olarak değerlendirdikleri bazı kimseler bid'ât sahibi, hadis rivayeti konusunda cerh edilmiş, bazıları da gaflet sahibi ve fazla hata eden kimseler olarak görülmüştür. Bu münasebetle yukarıda zikretmiş olduğumuz imamlar, söz konusu araştırmayı (cerh ve ta'dîli) dini hassasiyetleri nedeniyle yapmışlardır. Nitekim insan hakları ve mallar ile ilgili olan şâhitlik, dini konularda evleviyetle gerekli olan bir husustur”²¹

1.3. Muhaddislerin Hata Yapmalarının İmkân Dâhilinde Olması

İmam Tirmizî *İlelü's-Sağîr*'de hadis imamlarının iki önemli özeliğine birçok yerde vurgu yapmaktadır. Bu iki özellikten biri, hadis imamlarının kuvvetli bir hafızaya sahip olmaları iken, diğeri de bu kuvvetli hafızaya rağmen hata yapmış olmalarıdır. O bu konuda şunları söylemektedir: “Üstün hafızalarına rağmen imamların önde gelenlerinden hiçbiri hata ve galattan beri olmamıştır”.²² Bununla beraber Tirmizî; “ilim ehli olanların birbirlerine olan üstünlüğü semâ' anındaki hıfz, itkân ve tessebütleri ile belli olur”²³ diyerek bir râvînin diğeri bir râvîden daha güvenilir olmasının hıfz, tessebüt ve itkân kriterleri ile ölçülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Yine o; “İşte Ebân b. Ayaş her ne kadar çok ibadet ve içtihat ile nitelendirilse de onun hadisteki hali böyledir. Oysaki topluluk hıfz sahibi idi. Çoğu insan vardır ki sâlih olmasına rağmen şahitliği ve hafızası makbul değildir”²⁴ derken kastetmiş olduğu şey râvînin sadece sâlih olmasının bir ölçü olamayacağıdır. Ancak râvînin sıdkı konusunda bir sorun yoksa hafızasından kaynaklı kusurlara bir nevi müsamaha ile bakılmıştır. Bu konuda ihtilaf söz konusudur. Tirmizî konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: “Hadis ehlinden önde gelen bazı âlimler, kişiler konusunda yorum yapmış ve hafızaları cihetiyle

²⁰ Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/738.

²¹ Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/739.

²² Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/748.

²³ Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/755.

²⁴ Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/742.

onları zayıf olarak değerlendirmişlerdir. Fakat ne var ki imamlardan bazıları da onları -her ne kadar bazı rivayetlerinde vehim etmiş olsalar da- üstün ve doğru olmaları nedeni ile güvenilir olarak değerlendirmişlerdir.”²⁵

1.4. Cerh ve Ta’dîl’in İçtihadî Oluşu

İmam Tirmizî’ye göre cerh ve ta’dîl özeldir. Bunun pratiğe yansımaları çok ciddidir. Örneğin, bir hadis imamına göre râvîsi makbul olarak değerlendirilen bir rivâyet sahih kabul edilirken, aynı râvî bir diğer hadis imamı tarafından merdûd olarak değerlendirilebilmektedir. Bunun tabii bir sonucu olarak da rivayeti reddedilecektir. Buna göre hadisin sıhhatine veya butlanına bir imam tarafından hükmedilmesi durumunda o hüküm kesinlik ifade etmeyecektir. İmam Tirmizî bu konuda şunları söylemektedir: “*Hadis imamları kişileri zayıf olarak değerlendirme hususunda tıpkı diğer ilimlerde olduğu gibi farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Örneğin, Şu‘be, Ebû Zubeyr el-Mekki’yi, Abdullah b. Ebî Süleyman’ı ve Hâkim b. Cübeyr’i zayıf olarak değerlendirmiş ve bundan dolayı onlardan hadis rivâyet etmemiştir. Ne var ki Şu‘be bunlardan gerek hıfz gerekse adalet yönüyle daha zayıf olan kimselerden rivâyet etmiştir*”.²⁶ Hadis imamlarından olan Şu‘be, Abdullah b. Süleyman’ı zayıf olarak değerlendirmiştir. Ancak, İmâm Tirmizî’nin naklettiğine göre aynı şahıs Süfyân Sevrî’ye göre ilimde ölçü olacak kadar makbul biridir.

1.5. İlk Müsannifler

İmâm Tirmizî *İlelü’s-Sağîr’de* ilk müsannifleri sadece isim olarak muhtasar bir şekilde açıklamış ve şunları söylemiştir: “*Birçok imam kendilerinden önce hakkında eser olmayan konularda kendilerini kitap yazmaya zorlamışlardır. Hişâm b. Hasan, Abdülmelik b. Abdulaziz b. Cüreyc, Saîd b. ‘Arûbe, Mâlik b. Enes, Hammâd b. Seleme, Abdullah b. Mübârek, Yahya b. Zekerîyya İbn Ebî Zaide, Vekî’ b. Cerrah, Abdurrahman b. Mehdi ve onların dışındaki pek çok fazilet ve ilim erbabı olan kişiler eser yazmışlardır*.”²⁷

1.6. Hasen Hadis

İbn Salah’a göre hadis, *sahih*, *hasen* ve *zayıf* olmak üzere üçe ayrılmaktadır.²⁸ Ancak, İbn Teymiye (ö.1263/1328) bu üçlü sınıflandırmayı ilk yapanın İmam Tirmizî olduğunu ifade etmiştir.²⁹ Bazı âlimler de bu hususta İbn Teymiye gibi düşünmektedirler.³⁰ İbn Recep el-Hanbelî bu sınıflandırmanın Tirmizî ile meşhur olduğunu söylemekle beraber, Tirmizî’den öncede bu sınıflandırmanın olduğunu belirtmekte ve örnekler vermektedir.³¹ Fakat İmam Tirmizî *İlelü’s-Sağîr’de* hadis usûlünün en temel kavramlarından biri olan hasen hadisi kavramsal içeriğine kavuşturmuştur.³² O, hasen hadisi şöyle tanımlamaktadır: “*İsnâdında*

²⁵ Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/744.

²⁶ Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/756.

²⁷ Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/738.

²⁸ Ebû Âmr Osman b. Abdurrahman İbn Salah, eş-Şehrezûrî, *Mukaddimet’u İbnu’s-Salâh fi’Ulumi’l-Hadis*, Mektebetü’l-Mütenebbî, Kahire, bty. s, 7.

²⁹ Ahmed Takîyuddîn İbn Teymiye, *İlmü’l-Hadis*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1985, s, 20.

³⁰ Abdurrahman b. Ahmed İbn Recep el-Hanbelî, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, thk Nurettin İtr, Dâru’l-Melâh 1978, s, 343.

³¹ İbn Recep el-Hanbelî, *a.g.e.*, 342

³² Tirmizî’nin *İlelü’s-Sağîr’de* tespit edebildiğimiz kadarıyla terim olarak bir tanıma kavuşturduğu tek terim *hasan* terimidir. Kanaatimizce bunun özel bir durumu vardır. Şöyle ki diğer konular her

yalan ile itham olunan birinin olmadığı, 'şâzz' olmayan, tıpkı bunun gibi birden fazla tarik ile rivâyet edilen bütün hadisler bize göre hasen hadistir."³³

Mezkur ifadeye göre, kizb ve kizb ile ilgili sıfatlardan herhangi birini taşıyan râvînin hadisi, sikâ olmakla beraber rivâyeti sika ravilerin rivâyetiyle çelişen râvînin hadisi ve tek bir râvî tarafından rivâyet edilen hadis, hasen hadis çeşidine dâhil değildir. Ancak yalan ile itham edilmemiş olmakla beraber, galat, vehm gibi cerh sebebi olan sıfatları taşıyan bir râvînin hadisi, 'şâzz' olmamak ve ikinci bir tarik ile de rivâyet edilmiş olmak şartıyla *hasen hadis* çeşidine dâhildir. Bu itibarla söz konusu şartları taşıyan bir rivayet, hıfzdan kaynaklı kusurlar nedeniyle *hasen hadis* derecesinden düşmez.

1.6. Zayıf Hadis

İmam Tirmizî zayıf hadisi açıklamaktadır. Bunun yanı sıra zayıf hadisin hangisiyle amel edilmeyeceğini de ifade etmiştir. O bu hususta şunları söylemektedir.

*"Yalan ile itham olunmuş, gaflet sahibi veya çokça hata etmekten dolayı zayıf olarak değerlendirilmiş olan bütün râvîlerin rivayet ettikleri hadisler, eğer sadece bu râvîlerin hadisi olarak biliniyorlarsa, delil olamazlar."*³⁴

İmam Tirmizî'nin bu açıklamalarından zayıf hadisin tanımı, zayıf râvînin özellikleri ve zayıf hadisin hükmü ile ilgili görüşleri anlaşılabilir. Buna göre zayıf hadis, isnadında yalan ile itham olunmuş, gaflet sahibi veya sık sık hata yapan bir râvî'nin bulunduğu hadistir. Yine mezkûr ifadeden yola çıkarak zayıf râvînin en belirgin özellikleri arasında gafil olmak, sık sık hata yapmak ve yalan ile itham olunmanın bulunduğu söylenebilir. Aynı ifadeleri zayıf hadis kategorisinde yer alan herhangi bir rivâyetin merdûd olduğu konusunda da delil kabul edebiliriz. İbn Receb el-Hanbelî Tirmizî'nin mezkûr sözlerini şu şekilde değerlendirmiştir: *"Tirmizî'nin maksadı, böyle bir rivâyetin şer'î hükümlerde ve ilmi meselelerde delil olmayacağıdır. Yoksa rikâk, terğib ve terhib gibi konularda rivâyet edilebileceklerine pek çok imam ruhsat vermiştir."*³⁵ İbn Receb'in bu değerlendirmesi kanaatimize kendi kişisel görüşüdür. Tirmizî'nin mezkûr sözünden bu tür bir anlamı çıkarmak zordur.

1.7. Mürsel Hadis

İmam Tirmizî mürsel hadisi *İlelü's-Sagîr*'de verdiği bir örnek üzerinden açıklamaktadır. Mürsel hadis ile ilgili Utbe b. Hâkim'den naklen şu anekdotu aktarmaktadır. *"Zührî, İshak b. Abdullah b. Ebî Ferve'yi; "Allah Resûlü şöyle şöyle buyurdu" derken işitince, ona şöyle dedi: Allah senin cezanı versin ey İbn Ebî*

ne kadar kâğıt üzerinde somut bir tanıma kavuşturulmamış olsa da dönemin uleması arasında bilinen maruf konulardı. Yani ulema tedavülde olan kelimeler zikredildiğinde zihinlerinde bu kelimenin anlamı hemen belirginleşiyordu. Ancak hasan kavramı yeni idi bu münasebetle de herkes bu kavramdan farklı anlamlar çıkarıyordu. İmam Tirmizî bu yüzden hasan hadisi bir tanıma kavuşturdu. Bu kavram kendisinden çok önce kullanılmış olmakla beraber (Bkz Ali el-Medîni, *el-İlel*, s.18) onu ilk defa bir defa tanıma kavuşturan kendisi olmuştur.

³³ Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/758.

³⁴ Tirmizî, *Sünen, ilel*, V/742.

³⁵ İbn Receb el-Hanbelî, *a.g.e.*, s.72.

*Ferve!*³⁶ *Sen bize isnâdı olmayan hadisler mi rivâyet ediyorsun.*³⁷ Mezkûr rivâyette geçen İshak b. Abdullah b. Ebî Ferve Tâbi‘în’denir.³⁸ Anekdotan da anlaşıldığı üzere bu zat sahabeyi zikretmeksizin Hz. Peygamber (a.s)’den rivâyette bulunmaktadır. Bu itibarla İmam Tirmizî’nin vermiş olduğu örnekten hareketle şu tanımı yapabiliriz: “*Tâbi‘în olan birinin senette sahabeyi zikretmeksizin doğrudan Hz. Peygamber (a.s)’ den rivâyet ettiği hadis mürsel hadistir.*”

İmam Tirmizî’nin bu anekdotan hemen sonra Tâbi‘înlerin mürsellerini değerlendirmeye alması onun bu anekdotu mürsel hadisi açıklamak için sunduğunu göstermektedir.

İmam Tirmizî mrsel hadisin ret ve kabul açısından değerlendirmesini yapmakta ve konu ile ilgili şunları söylemektedir: “*Hadis mürsel olduğunda, hadis ehlinin çoğunluğuna göre sahih olmaz. Nitekim hadis ehlinden birçok kişi mürsel hadisi zayıf olarak değerlendirmişlerdir.*”³⁹ Mürsel hadisin kişiden kişiye değişkenlik göstermesi durumu İmam Tirmizî tarafından benimsenmiştir. Nitekim o bu hususla ilgili pek çok örnek vermektedir.⁴⁰

İmam Tirmizî mürsel hadisin ret ve kabulünün arka planını şu şekilde açıklamaktadır: “*Mürsellersi zayıf olarak değerlendirenler, imamların hem sikâ hem de sikâ olmayanlardan rivâyet etmelerine bağlamışlardır. Durum bu olduğuna göre bir imam bir hadisi mürsel olarak rivâyet ettiğinde, o imamın söz konusu hadisi sikâ olmayandan almış olması ihtimal dâhilindedir. (Yani makbul olmayan bu ravi gizli kalmaktadır) Nitekim Hasan Basrî, Mâbed el-Cühenî, hakkında konuşmuş (onu cerh etmiş) ve sonra da ondan rivâyette bulunmuştur.*”⁴¹

1.8. Garîb Hadis

Hadis usûlünün temel kavramlarından biri de garîb hadis ıstılahıdır. Garîb hadis’in birçok çeşidi vardır. Nitekim İmam Tirmizî *Kitâbu’l-İlel’de* “*hadis ehli olanlar, bir hadisi birçok sebepten dolayı garîb olarak nitelemişlerdir*”⁴² demekle bu durumu ifade etmektedir.

İmam Tirmizî *Kitâbu’l-İlel’de* garîb hadisin beş çeşidini örnekler üzerinden açıklamaktadır.

1.8.1. Hem Sened Hem de Metin Yönüyle Garîb Olan Hadis

Hammad b. Seleme > Ebî’l-‘Uşera > Babası şöyle dedi. “*Allah Resûlü (a.s)’e hayvan kesimi sadece boğazdan ve boyun çukurundan mı olmalı*” diye sordum.

³⁶ Araplarda “*Allah seni öldürsün*” söylemi bir kişiyi azarlamak için de kullanılmaktadır. Zühri’nin bu ifadeyi bu anlamda kullanmış olması muhtemeldir. (Bkz. Mübarekfürî, *Tuhfetu’l-Ahvezî Şerhu Câmi’-t-Tirmizî.*, s, 2693)

³⁷ Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/754

³⁸ İshak b. Abdullah b. Ebî Ferve, hicri 136 veya 144 tarihinde ölmüştür. (Bkz. Muhammed b. Ahmed Ebu’l- Berekât, *el-Kevâkibu’-n-Nirât fi Ma’rifeti men İğtele Mine’r-Ruvvâti’s-Sikât*, Thk. Abdu’l Kayyûm ‘Abd Rabbulğeni, el-Mektebetu’l-İmdâdiyye, 2. Baskı, Mekke 1999, s. 98.) Tabi‘în den olan bir zattır. (Bkz. Mübarekfürî, a.g.e., s, 2492.)

³⁹ Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/753.

⁴⁰ Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/754.

⁴¹ Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/755.

⁴² Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/758.

Allah Resûlü (a.s) şöyle buyurdu: “Eğer bacağından da vurup kan akıtsan buda sana yeterlidir.”⁴³Bu hadis hem sened hem de metin yönüyle garîb'tir. Sened yönüyle garîb olması, mezkûr rivâyette bulunan sened ile bu hadis dışında başka sahih bir rivâyetin olmamasıdır. Yani Ebî'l-Uşera'nın bu hadis dışında, babasından başka bir hadis rivâyet ettiği sabit değildir. İşte bu nedenle bu hadis sened yönüyle garîbtir. Nitekim İmam Tirmizî “Ebî'l-Uşera'nın babasından bu hadis dışında başka bir hadis rivâyet ettiği bilinmemektedir”⁴⁴derken söz konusu senedin garîb olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu hadisin metin yönüyle de garîb olduğunu, İmam Tirmizî daha bu örneği vermeden “Birçok hadis vardır ki tek bir tarikile rivâyet edildiğinden dolayı, garîb hadis olur”⁴⁵ diyerek belirtmektedir.

1.8.2. Sadece Metin Yönüyle Garîb Olan Hadis

Abdullah b. Dinâr > İbn Ömer “ Hz. Peygamber (a.s) kölenin azad edilmesiyle efendisine ait olan miras hakkının satılmasını ve hibe edilmesini yasakladı.”⁴⁶Bu hadisin senedi maruftur.⁴⁷Ancak bu hadis metin açısından garîb'tir. Çünkü bu hadisin metni sadece bu sened ile sabittir. Yani bu hadisin metni bu sened dışında rivâyet edilmemiş veyahut makbul bir sened ile rivâyet edilmemiş olduğundan hadis metni garîb olmaktadır. Konunun izahı açısından İmam Tirmizî şunları söylemektedir. “Bu hadisi biz sadece Abdullah b. Dinâr'ın hadisinden bilmekteyiz. Ancak bu hadisi Abdullah b. Dinâr'dan, Şu'be, Süfyân Sevrî, Mâlik b. Enes, Ubeydullah b. Ömer ve pek çok imam rivâyet etmiştir. Yahya b. Süleym ise bu hadisi Ubeydullah b. Ömer > Nafi' > İbn Ömer kanalıyla rivâyet etmiştir. Oysaki sahih olan Ubeydullah b. Ömer > Abdullah b. Dinâr > İbn Ömer'dir.”⁴⁸İmam Tirmizî, bizim sadece metin yönüyle garîb hadis olarak isimlendirdiğimiz garîb hadisin mezkûr çeşidi için, şunları söylemektedir. “Pek çok imam vardır ki bir hadis rivâyet eder ve bu hadis sadece onun hadisinden bilinir ancak sonradan hadisi kendisinden rivâyet edenlerin çokluğundan dolayı meşhur olur.”⁴⁹

1.8.3. Sadece Sened Yönüyle Garîb Olan Hadis

İmam Tirmizî garîb hadisin bu çeşidi için şunları söylemektedir. “ Pek çok hadis vardır ki, pek çok tarik ile rivâyet edilmiştir ancak bununla beraber seneddeki bir durumdan dolayı garîb olurlar.”⁵⁰Garîb Hadis'in bu çeşidine örnek olarak ise şu örneği vermektedir. Şebâbe >Şu'be > Bukeyr b. Ata > Abdurrahman b. Ya'mer “ Hz. Peygamber kurutulmuş kabaktan yapılmış ve zift ile sıvanmış (tabaklardan-testilerden içmeyi) yasakladı.”⁵¹

Mezkûr hadis metin açısından meşhurdur. Çünkü Hz. Peygamber (a.s)'in kurutulmuş kabak ve ziftle sıvanmış tabak çanakdan içmeyi nehyettiği bilinen ve hadis ehli yanında meşhur olan bir durumdur. Zira Hz. Peygamber (a.s)'ın bu iki

⁴³ Tirmizî, Sünen, İlel, V/758.

⁴⁴ Tirmizî, Sünen, İlel, V/758.

⁴⁵ Tirmizî, Sünen, İlel, V/758.

⁴⁶ Tirmizî, Sünen, İlel V/758.

⁴⁷ İbn Recep el-Hanbelî, a.g.e., s, 415.

⁴⁸ Tirmizî, Sünen, İlel, V/759.

⁴⁹ Tirmizî, Sünen, İlel, V/758.

⁵⁰ Tirmizî, Sünen, İlel, V/760.

⁵¹ Tirmizî, Sünen, İlel, V/761.

kaptan içmeyi yasakladığı hususu büyük bir gurup tarafından Hz. Peygamber (a.s)'den rivâyet edilmiştir. Ancak söz konusu sened ile bu metin rivâyeti garîbdir. Çünkü söz konusu metnin bu sened ile rivâyet edilmesini Şebâbe'den başkası yapmamıştır. Yani Şebâbe bu hadisin senedinde tek kalmıştır. Bununla beraber, Şu'be > Bukeyr b. Ata > Abdurrahman b. Ya'mer senedi bir bütün olarak garîb'tir. Çünkü bu senedle sadece "*hac arafattır*" hadisi rivâyet edilmiştir. İşte bu nedenle mezkûr sened garîb olmaktadır.

1.8.4. Senedin Sadece Bir Parçası Yönüyle Garîb Olan Hadis

Ebû 'İsâ Tirmizî > Abdullah b. Abdurrahman > Mervan b. Muhammed > Muaviye b. Selam > Yahya b. Ebî Kesîr > Hamza b. Sufeyne > Sâib > Aişe > Hz Peygamber (a.s) "*Kim bir cenazeye tabi olup arkasında namaz kılsa ona bir 'kırât' vardır. Kimde işlemleri bitinceye kadar bir cenazeye tabi olursa ona iki 'kırât' vardır*" buyurdu. İki 'kırât' nedir diye sorulunca, küçüğü Uhud Dağı kadardır buyurdu."⁵²Bu hadis metin olarak meşhurdur. Çünkü farklı tariklerle Ebû Hureyre'den rivâyet edilmiştir. Bununla beraber yine Hz Aişe'den de birçok tarikle rivâyet edilmiştir. Ancak mezkûr senedle senedde yer alan Sâib adlı râviden dolayı bu hadisin isnadının bir parçası garîb olmaktadır.

1.8.5. Metnin Sadece Bir Parçası Yönüyle Garîb Olan Hadis

Bu tür garib hadis ile ilgili olarak İmam Tirmizî'nin yaptığı açıklama şöyledir. "*Pek çok hadis vardır ki, garîb olmasının nedeni hadiste bulunan bir ziyâdedir.*"⁵³

Garîb hadis'in bu çeşidi için İmam Tirmizî şu örneği vermektedir. Mâlik b. Enes > Nafi' > İbn Ömer şöyle dedi; "*Hz. Peygamber (a.s) Ramazan ayında fitır sadakasını müslüman olan hür, köle, erkek ve kadına, hurmadan veya arpadan bir sa' olmak üzere farz kıldı.*"⁵⁴Bu hadise İmam Mâlik müslüman kaydını eklemiştir. Bu hadisi İmam Mâlik dışında, Nafi' > İbn Ömer tarikiyle Eyyüp es-Sihtiyânî (ö.132/749) Ubeydullah b. Ömer başta olmak üzere pek çok imam rivâyet etmiştir. Ancak bunlardan hiç birisi müslüman kaydını zikretmemiştir.⁵⁵ Buna göre hem sened hem de metin aslı itibari ile meşhurdur. Ancak bu hadis, imam Mâlik'in rivâyet ettiği şekliyle garîb olmaktadır. Çünkü bu garabet metnin sadece bir parçasıyla yani **müslüman** kaydıyla ilgilidir. Bu itibarla İmam Mâlik'in hadisi metnin bir parçası garîb olan, garîb hadis çeşidine girmektedir.

1.9. Ziyâdatu's-Sikkat

İmam Tirmizî ziyadatu's-sikat ile ilgili *İlelü's-Sağîr'de* şunları söylemektedir: "*Çoğu hadis vardır ki garîb olmasının nedeni, hadiste gerçekleşen bir ziyâdedir. Hadiste olan ziyâde, ancak hıfzına itimat edilen biri tarafından gerçekleştirilmişse sahih olur.*"⁵⁶

İmam Tirmizî bu açıklamasından sonra ziyadatu's-sikat için şu örneği vermektedir. Mâlik b. Enes > Nafi' > İbn Ömer "*Allah Resûlü Ramazan'da, fitır zekâtını,*

⁵² Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/761-762.

⁵³ Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/759

⁵⁴ Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/759.

⁵⁵ Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/759.

⁵⁶ Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/759.

müslüman olan hür, köle, kadın, erkek herkesin üzerine hurma veya arpadan olmak üzere farz kıldı.⁵⁷Mâlik b. Enes'in rivâyet ettiği bu hadisi, Eyyüp es-Sihtiyânî, Ubeydullah b. Ömer ve imamlardan birçok kişi Nafi' > İbn Ömer > kanalıyla rivâyet etmişlerdir. Ancak onlar **müslüman** kaydını zikretmemişlerdir.⁵⁸Buna göre Mâlik b. Enes bu hadiste **müslüman** kısmını ziyâde etmiştir. Bu itibarla yukarıda verilen bilgileri maddeler haline getirdiğimizde şu hususları görürüz.

- I. Sened;** Mâlik > Nafi' > İbn Ömer “ *Allah Resûlü (a.s) Ramazan ayında fitır zekâtını, **müslüman** olan hür, köle, kadın, erkek herkesin üzerinde hurma veya arpadan olmak üzere farz kıldı.*”
- II. Sened;** Eyyüp es-Sihtiyânî > Nafi' > İbn Ömer “Allah Resûlü (a.s) Ramazan ayında fitır zekâtını, köle, kadın, erkek herkesin üzerinde hurma veya arpadan olmak üzere farz kıldı.”
- III. Sened;** Ubeydullah > Nafi' > İbn Ömer “*Allah Resûlü (a.s) Ramazan ayında fitır zekâtını, köle, kadın, erkek herkesin üzerinde hurma veya arpadan olmak üzere farz kıldı.*”
- IV. Sened;** İmamlardan birçok kişi >Nafi' > İbn Ömer “*Allah Resûlü (a.s) Ramazan ayında fitır zekâtını, köle, kadın, erkek herkesin üzerinde hurma veya arpadan olmak üzere farz kıldı.*”
- V. Sened;** hafızalarına itimat edilmeyen bazı râvîler > Nafi' > İbn Ömer “*Allah Resûlü (a.s) Ramazan ayında fitır zekâtını, **müslüman** olan hür, köle, kadın, erkek herkesin üzerinde hurma veya arpadan olmak üzere farz kıldı.*”

Görüldüğü üzere burada imam Tirmizî'nin konu edindiği ziyade, senedi ve metni bir olan, ancak hadisteki senedin son halkasında bulunan râvînin hadise olan ziyâdesidir. Bu itibarla yukarıda verilen bilgileri maddeler haline getirdiğimizde, şu hususları görürüz.

- a. Hadisteki ziyâde garîb hadis kategorisinde değerlendirilir. Ancak bu durum, hadisin diğer tariklerinin de garîb olduğu anlamına gelmez. Bilakis hadiste var olan ziyâde nedeni ile olur. Mesela yukarıda farklı senedlerini verdiğimiz hadis, ikinci üçüncü ve dördüncü rivâyetlerde meşhur kategorisinde değerlendirilirken birinci rivâyette garîb olarak değerlendirilir.
- b. Bir hadiste ziyâdenin tespit edilebilmesi, söz konusu hadisin farklı senedlerini bir araya getirmekle mümkün olur. Yukarıdaki örnekten yola çıkılacaksa, hadis sadece İmam Mâlik tarafından rivâyet edilmiş olup diğer râvîler tarafından rivâyet edilmemiş olsaydı, bu hadisteki ziyâde tespit edilemeyecekti. Bu itibarla ziyâdenin tespiti için farklı tariklerin olması zorunlu olmaktadır. Diğer bir ifadeyle birden fazla tarîki olmayan hadis ziyâdatu's-sikat konusunun ve kapsamının dışında kalmaktadır.

⁵⁷ Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/759.

⁵⁸ Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/759.

- c. Eğer sikâ olan bir râvînin, rivâyet ettiği hadiste ziyâde yaptığı tespit edilirse, söz konusu sikâ râvînin ziyâdesi, hafızasına itimat edilmeyen başka râvîler tarafından da rivâyet edilmiş olabilir. Böyle bir durumda, sikâ râvînin ziyâdesi ile ilgili verilen ziyâde hükmü değişmeyeceği gibi, sika râvînin rivâyeti, asıl olan rivâyete dönüşmeyecektir. Yukarıdaki örnekten yola çıkarak bu hususu şöyle tanımlayabiliriz. İmam Mâlik'in rivâyetinde bulunan **müslüman** olan kaydının ziyâde olduğuna hükmedildiğini belirtmiştik. Mesela söz konusu hadisi, hıfzına itimat edilmeyen (V. Senedde olduğu gibi) başka râvîler de rivâyet ettiler ve rivâyetlerinde **müslüman** olan kaydını zikrettiler. Bu durumda yine de imam Mâlik'in ziyâdesi, ziyâde olarak kabul edilecektir.
- d. Sikâ olan râvînin hadiste olan ziyâdesi fıkhi bir meselede delil olarak kullanılabilir. Bu noktada şunu izah etmeye ihtiyaç vardır. Bir hadiste ziyâde olan kısım, ziyâde olduğu bilindikten sonra da imamlar tarafından delil olarak kullanılmıştır. Zira imam Şafîî ve Ahmed b. Hanbel, İmam Mâlik'in söz konusu ziyâdesini kabul etmiş ve kendi fıkhi görüşlerini bu doğrultuda şekillendirmişlerdir. Nitekim her iki imamın da köle **müslüman** olmayınca, sahibinin onun için fitır zekâtını ödemeyeceğine hükmetmeleri⁵⁹ bunu göstermektedir.
- e. Hıfzına itimat edilmeyen bir râvînin hadiste yaptığı ziyâde makbûl değildir. Yukardaki bilgilerden anlaşıldığı üzere bu durum tüm râvîler için geçerlidir. Yani bu durumda râvî'nin sikâ olması durumu değiştirmeyecektir. Bu itibarla hıfzı kuvvetli olmadığı halde sikâ olan bir râvî hadiste bir ziyâde de bulunursa ziyâdesi ret edilecektir.⁶⁰

1.10. Mana İle Rivâyet

İmam Tirmizî mana ile rivâyet hakkında şunları söylemektedir. “*İsnâdı hıfzedip olduğu gibi aktarmak kaydıyla, manada bir değişiklik olmadığı sürece lafızları değiştirme hususu, ‘ulemanın yanında yeri olan bir durumdur.’*”⁶¹ Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere biri tanım diğeri hüküm olmak üzere iki husus bulunmaktadır. Buna göre mana ile rivâyette isnâd'da bir değişikliğin olmaması gerekmektedir. Yani herhangi bir rivâyette isnâd olduğu gibi korunuyorsa, mana ile rivâyette bir sorun söz konusu olmayacaktır. İkinci bir husus da mana ile rivâyette lafızların değişimi rivâyetin anlamını ve amacını değiştirmemekle sınırlıdır. Şafîî'nin de bu hususta aynı düşündüğü görülmektedir.⁶²

1.11. Tahammülü'l-Hadis Metotları

Bu başlık oldukça geniş ve kapsamlıdır. Fakat konu ile ilgili verilen bilgiler bu başlığa nazaran hafif kalmaktadır. Bunun nedeni konuyu *İlelü's-Sağîr*'de geçen

⁵⁹ İbn Recep el-Hanbelî, *â.g.e.*, s, 419.

⁶⁰ İbn Recep e-Hanbelî, *â.g.e.*, s, 419.

⁶¹ Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/746.

⁶² Fuat İstemi, *İmam Şafîî'nin Kullandığı Hadis Kavramları (er-Risale örneği)* e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Kasım 2016, cilt 8. Sayı 2. S. 663.

bilgiler ile sınırlandırma gayretidir. Esasen bu sınırlandırmanın bazı ilmi problemleri olsa da *İlelü's-Sagîr*'in orjinalliğini koruma bakımından daha yararlı olacağını düşündük.

1.11.1.Kıraat

Ebû İsa şöyle dedi: “*Âlim kendisine okunan hadisi hıfzettiği, hıfz etmediği takdirde hadisin aslını tutabileceği zaman, hadis ehli yanında tıpkı sema' gibi kırâatta sahihtir.*”⁶³ İmam Tirmizî'nin mezkûr ifadeleri hadis tahammül ve eda metodlarından biri olan 'kıraat'ın tanımını yapmakta ve bu metodun uygun olup olmadığına dair bilgi vermektedir.

1.11.2.Münâvele

Tirmizî > Süveyd b. Nasr > Ali b. Hüseyin b. Vâkid > Babasından > Mansur b. Mu'temir şöyle dedi: “*Bir kişi kitabını başkasına verip bunu benden rivâyet et dediğinde, söz konusu kişi kitaptaki rivâyetleri başkasına rivâyet edebilir.*”⁶⁴ Mezkûr beyana göre *münâvele*, şeyhin kendisine ait olan rivâyet kitabını başkasına verip kitaptaki hadisleri rivâyet etmesi için müsaade etmesine denir.

1.11.3.İcâzet

Ebû İsa dedi ki: “İlim ehlerinden bazı kimseler icâzete izin vermişlerdir. Bir âlim birisine, kendi hadisinden başkasına rivâyet etmesi için izin verdiği vakit o birisi onun hadisini başkasına rivâyet edebilir.”⁶⁵ Mezkûr beyana göre *icâzet*, başkasına ait olan hadislerin o şahsın tetkikinden geçmeksizin diğer bir râvînin kendisinden rivâyet etmek için izin istediği ve kendisinin de izin verdiği rivâyet metodu şeklinde tanımlanabilir.

1.12. Hadis Tahammül ve Eda Sığaları

Hadis usûlünün konularından birisi de rivâyet esnasında, râvînin rivâyet aktarımında kullandığı lafızlardır. Bu anlamda râvîler sözlü rivâyet döneminde pek çok kavram kullanmışlardır. Örneğin *haddesenâ*, *haddeseni*, *semi'tu*, *semi'na*, *kâle*, bunlardan sadece birkaç tanesidir. Hadis usûlü açısından bu kavramlar pratikte pek çok anlam ifade etmektedir. Öyle ki kimi âlimlere göre bu kavramlar rivâyetin sıhhatine doğrudan etki edebilmektedir. Örneğin Şu'be “*haddesena ve ahberana*” sözcüklerinin içinde yer almadığı rivâyetin bir değer ifade etmeyeceğini söylemektedir.⁶⁶ İmam Tirmizî de *Kitâbu'l-İlel* de bu konuya nakillerde bulunarak değinmiştir. Nitekim o, Abdullah b. Vehb'in konuyla ilgili şunları söylediğini rivâyet etmektedir. “*Haddesenâ dediklerim insanlar ile beraber işittiklerimdir. Haddesenâ dediklerim tek başıma işittiğimdir. Ahberanâ dediklerim benimde bulunduğum bir anda âlime kırâat edilendir. Ahberenâ dediklerim sadece*

⁶³Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/751.

⁶⁴Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/752.

⁶⁵Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/752.

⁶⁶Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahman b. Hallâd er-Rânehürmüzî el-Farisî, el-Muhaddisu'l-fâsıl Beyne'r-Râvîve'l-Vâî, thk. Muhammed 'Accâc el-Hatip Dâru'l-Fikr, Beyrut 3. Baskı, 1404. s, 517

benim âlime kırâat ettiklerimdir.”⁶⁷Yine o bu konuyla ilgili Yahya b. Saîd el-Kattân’ın “haddesenâ ve ahberanâ birdir”⁶⁸dediğini de rivâyet etmektedir.

Sonuç

Ulema geçmişten günümüze hadis usûlüne önem vermiş ve bu alanda pek çok kıymetli eserler telif etmişlerdir. Bu kıymetli eserlerden biride hicri III. asrın son çeyreğinde te’lif edilmiş olan imam Tirmizî’nin *Kitâbu’l-İlel* adlı eseridir. Bu eser içerik olarak bir hadis usûlü eserinin ihtiva ettiği konuların pek çoğunu ihtiva etmektedir. Bu anlamda, hasen hadis, zayıf hadis, mûrsel hadis, garîb hadis, türlerini zikretmektedir. Yine bu eser cerh - ta’dîl konusunu pek çok açıdan ele almakta ve konunun tarihi arka planına dair bilgiler sunmaktadır. Hadis usûlünün temel konularından olan *tahammülü’l-hadis- edâü’l-hadis* konusu da bu eserde işlenmektedir. Üzerinde önemle durulan konulardan biri de isnâd siteminin öznesi olan râvî meselesidir. Eser bir bütün olarak incelendiğinde her ne kadar bâb başlıkları zikredilmemiş olsa da sistematik bir düzenle yazıldığı bir konudan diğer konuya geçişte konular arasında kopukluğun olmamasına özen gösterildiği görülmektedir. Eserde hadis rivayetinde duygusal yaklaşımın red edildiği ve realist bir üslûbun hâkim olduğu görülmektedir. Bu eserde hadis usûlünün bazı temel konuları ele alınmaktadır. Müellif bu tür durumlarda kendi fikirlerini açıkça ortaya koymakla beraber kendisine muhalif olan görüşlere de yer vermektedir. Bazen de bir konunun izahında konu hakkında var olan muhalif görüşleri rivayet edip sukût etmektedir. Üslûb olarak hem mütekaddimûn hem de muteahhirûn dönemine benzer yanları olmakla beraber farklıklar da taşımaktadır. Sonuç olarak *İlelü’s-Sağır*, hadis usulü konularını pek çoğunu bir düzen içerisinde ele almaktadır. Bu münasebetle günümüze ulaşmış en eski hadis usulü eseri olarak kabul edilmesi mümkündür.

Kaynakça

İBN ARABÎ el-MÂLİKÎ, Ebû Bekr, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *Aridetu’l-Ahvezî bi Şerhi Sahihi’t-Tirmizî*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, bty.

EBU’L-BEREKÂT, Muhammed b. Ahmed Ebu’l-Berekât, *El-Kevakibu’n-Nirât fi Ma’rifeti Men İğtelele Mine’r-Ruvvâti’s-Sikât*, thk. Abdu’l Kayyum-Abdu’r-Rabbilğeni), el-Mektebetu’l-İmdâdiyye, Mekke 2. Baskı, 1999.

ITR, Nurettin b. Muhammed, *el-İmâmu’t-Tirmizî ve’l-Muvâzenetu beyne Câmi’hi ve beyne’s-Sahihayn*, Matba’at’u Lecneti’t-Telîfi ve’t-Tercümeti li’n-Neşr, 1970.

İBN EBÎ HATÎM, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzi, *İlelü’l-Hadis*, Dâru’l-Ma’rifet’i Beyrut, 1986.

İBNU’L-CEVZÎ, Ebû’l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *el-İlelü’l-Mütenâhiyefi’l-Ahadisi’l-Vâhiye*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1983.

İBN MULAKKÎN, Sirâcuddîn Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, *el-Mukni’ fi Ulûmi’l-Hadis*, Dâr Fevvâzli’n-Neûr, Suudi Arabistan, 1992.

⁶⁷Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/752.

⁶⁸Tirmizî, *Sünen, İlel*, V/752.

İBN RECEP EL-HANBELÎ, Abdurrahman b. Ahmed, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, thk Nurettin Itr, Dâru'l-Melâh 1978,

İBN SALAH, Ebû Âmr Osman b. Abdurrahman, Eş-Şehrezûrî, *Mukaddimet'u İbnu's-Salâh fî'Ulumi'l-Hadis*, Mektebetu'l-Mütenebbî, Kahire, bty.

İBN TEYMİYE, Takîyuddin, Ahmed, *İlmu'l-Hadis*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.

İSTEMÎ Fuat, Hicret Bağlamında Hadis ve Tarih Metodolojileri, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017;

....., *İmam Şafî'nin Kullandığı Hadis Kavramları er-Risâle Örneği*, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, Kasım 2016, cilt 8. Sayı 2.

KEŞMİRÎ, Muhammed Enver Şah, *el-'Arfü's-Şezî, Şerhu Süneni't-Tirmizî*, Mahmud Şakir tsh, Beyrut, 2004.

KENKÛHÎ, Râşîd Ahmed, *el-Kevkebu'd-Durî 'Ala Cami'i't-Tirmizî*, tsh. Muhammed Zekeriyya Hindistan, 1975

MÛBÂREKFÛRÎ, Ebu'l-'Alâ Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahim, *Tuhfetu'l-Ahvezî Şerhu Câmi't-Tirmizî*, Zâid b. Sabrî, Beytu'l-Efkârî'l-Duveliyye, Byy, 1986.

MEDİNÎ, Ali b. Abdullah b.Cafer es-Sa'dî, *el-İlel*, thk. Muhammed Mustafa el-'Azami, Mektebetu'l-İslamî, 2. Baskı, bty. byy.

ÖZDEMİR, Veysel, *Tirmizî ve el-İlelü'l-Kebîr'inin İlel İlmindeki Yerine Genel Bir Bakış*, Turkish Studies International Periodical Fort The Languages, Literature and History of Turkis hor Turkic, Ankara 2014.

RÂMEHÛRMÛZÎ, Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahman b. Hallâd el-Farisî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl Beyne'r-Râvîve'l-Vâî*, thk. Muhammed 'Accâc el-Hatip Dâru'l-Fikr, Beyrut 3. Baskı, 1404.

SAÂD, Hemmam Abdurrahim, *Tahkîk ve Dirâse 'Ala Şerhi İlel Tirmizîlİbn Recep el-Hanbelî*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 2001.

TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *el-Câmi'u't-Tirmizî vehuve Sünen*, tah. Ahmed Muhammed Şakir, İbrahim 'Atve 'Avd, Dâr İhyâu't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrut, bty.